

CAPÍTOL 4

CATALUNYA, UNA NACIÓ PARTICULAR DES DEL PUNT DE VISTA SOVIÈTIC

Josep Puigsech Farràs
Universitat Autònoma de Barcelona

«Barcelona está cerca de la frontera, y los pe-
dantes locales no se cansan de vanagloriarse:
“Nosotros no somos españoles, nosotros so-
mos casi franceses.” Aquí, hay muchos coches
y pocos burros. [...] En una palabra, Barcelona
es ya Europa. [...] Los nacionalistas catalanes se
contentan con poco. [...] Los nacionalistas cata-
lanes gustan de ufanarse en todas las formas de
los progresos culturales y sociales de su región.
“¡Esto no es España!» Del crític capítol amb la
burgesia i el nacionalisme català d'I. Ehrenburg
España, república de trabajadores. Barcelona:
Crítica, 1976 [1932], p. 167, 168, 169.

L'1 d'octubre de 1936 s'establia a Bar-
celona el consolat de la Unió de Repúbli-
ques Socialistes Soviètiques (URSS). La seva
primera ubicació a la ciutat se situava, pro-
visionalment, a l'Hotel Majestic. Unes set-
manes després s'establia a la part alta de
Barcelona, concretament a l'avinguda de
Tibidabo, número 15, en una de les cases
propietat de la família Andreu. De fet, aquí
és on es va situar la seva seu permanent fins
que les forces republicanes van iniciar la se-
va retirada cap a l'exili. No obstant això, des

El cònsol Ovseenko establiria una
bona relació, excessiva segons
alguns, amb el president de la
Generalitat de Catalunya, Lluís
Comanys. Instantània del
2 d'octubre de 1936. (© Brangulí/
Arxiu Nacional de Catalunya).

de finals de 1937 hauria de compartir aquest espai amb l'ambaixada soviètica, ja que aquesta última arribaria a Barcelona conjuntament amb la resta de l'aparell estatal republicà espanyol, quan la capital catalana fou designada nova capital de la República espanyola en substitució de València.³⁹³

Vladímir Antonov-Ovseenko, figura mítica de la Revolució d'Octubre de 1917 a Rússia, ja que encapçalà les forces del Comitè Militar Revolucionari que assaltaren el Palau d'Hivern i donaren lloc a l'inici de la Revolució d'Octubre, comandaria la missió consular des de l'octubre de 1936 fins a setembre de 1937.³⁹⁴ Seria retirat per ordre de Iòsif Stalin i el seu lloc quedaria vacant des d'aquell moment. Alexei Strajov, secretari consular, assumiria a partir d'aquella data la representació pública de l'entitat diplomàtica i es convertiria en la figura rellevant del consolat.

«Vladímir Antonov-Ovseenko, figura mítica de la Revolució d'Octubre de 1917, seria el cònsol soviètic a Barcelona entre octubre de 1936 i setembre de 1937.»

Tanmateix, la retirada del cònsol i, poc després, l'establiment de l'ambaixada soviètica a Barcelona, deixaren la representació consular soviètica a Catalunya en un estat de coma. El consolat com a tal seguiria existint, però les seves atribucions foren assumides per l'ambaixada.³⁹⁵ La mentalitat i forma d'actuació estatalista i centralista que caracteritzà l'ambaixada soviètica a la República espanyola, així com també la de la figura de Strajov,

deixaren la representació diplomàtica soviètica a Barcelona sense l'instrument específic d'interpel·lació que havia tingut amb Catalunya des d'octubre de 1936. D'aquesta realitat en foren perfectament conscients tant Lluís Companys com els diferents membres del Govern de la Generalitat. La millor

393 Puigsech, Josep. «Un consolat significatiu per a un búnquer especial». *L'Espill*, n. 53 (tardor 2016), p. 193-196.

394 El paper d'Antonov-Ovseenko, no centrat en la qüestió nacional catalana, és àmpliament recollit en la bibliografia referent a la participació soviètica a la Guerra Civil Espanyola. Vegeu, entre d'altres, Radosh, R.; Habeck, M. R., i Sevostianov, G. *Spain betrayed. The Soviet Union in the Spanish Civil War*. Londres i New Haven: Yale University Press, 2001; Kowalsky, D. *La Unión Soviética y la Guerra Civil Española*. Barcelona: Crítica, 2003; Schauff, F. *La victoria frustrada. La Unión Soviética, la Internacional comunista y la Guerra Civil Española*. Barcelona Debate, 2008.

395 Puigsech, Josep. *Falsa leyenda del Kremlin. El consulado y la URSS en la Guerra Civil española*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2014, p. 277-289.

prova d'això fou la seva insistència permanent al secretari consular al voltant de la manca de reposició de la figura del cònsol general soviètic a Barcelona i els efectes que d'això se'n derivaven. Strajov ho traslladà sense embuts a la direcció del Comissariat del Poble d'Afers Exteriors (NKID), l'equivalent del ministeri d'afers exteriors dels estats europeus occidentals, la qual, alhora, depenia del Buró Polític del Partit Comunista de l'URSS. Aquest últim, però, va deixar en un cul de sac les constants peticions realitzades el setembre de 1937 d'un «[...] Govern català [que] està molt interessat a saber si s'establirà un cònsol de l'URSS a Barcelona o no; i, en cas afirmatiu, si serà aviat».³⁹⁶

Així, doncs, la manca d'un cònsol soviètic a Barcelona i la posterior arribada de l'ambaixada va fer que la realitat nacional catalana fos interpretada des d'un prisma estatista i centralista a partir de la tardor de 1937. Catalunya fou considerada com una simple regió de la República espanyola. Es reconeixia la seva autonomia en termes administratius, però no la seva especificitat i realitat nacional. La visió soviètica era la d'una Catalunya configurada com una autonomia simplement en termes administratius, és a dir, una autonomia resultat d'una codificació transferida per les Corts espanyoles i executada pel Govern de la República. En altres paraules, Catalunya era simplement una regió autònoma. El reconeixement a la seva identitat nacional quedava diluït.

L'escut d'armes del consolat de la Unió Soviètica a Barcelona. Conservat a la seva ubicació original al passeig del Tibidabo, a la Casa del Dr. Andreu, seria la seu de l'única legació en missió a la capital catalana que intervindria en la política local. (© Memorial Democràtic de Catalunya).

³⁹⁶ Carta de Strajov a l'NKID que es troba recollida a *Ibíd.*, p. 277.

A partir d'aquest moment es consolidà una visió que ja havia estat present, encara que de forma minoritària, en un sector del consolat des de finals de juliol de 1937. Strajov havia denunciat l'autonomia catalana, i més concretament el Govern de la Generalitat com a braç executor, com a responsable de les tenses relacions de Catalunya amb el Govern de la República.³⁹⁷ Strajov reconeixia l'existència d'una llista àmplia de greuges confeccionada pel president Companys, entre els quals destacava la indiferència amb què el Govern de la República es mirava Catalunya, la prepotència i humiliació amb la qual tractava la Generalitat tant políticament –fins al punt que en algunes ocasions no reconeixen als seus membres com a integrants d'un govern sinó simplement com a membres d'un parlament– com financerament –augmentant el deute de l'Estat central amb l'autonomia catalana– i nacionalment –qualificant el català com un dialecte i no pas una llengua, al marge de negar-se a acceptar-lo com a llengua vehicular en les comunicacions i contactes entre la Generalitat i el Govern de la República.

No obstant això, el secretari consular estava convençut que aquests greuges que es denunciaven eren una tergiversació de la realitat. De fet, eren considerats com a instruments al servei dels interessos de determinades forces polítiques i sindicals catalanes que volien difondre un estat d'opinió de rebuig envers el Govern de la República i el conjunt de l'Estat central republicà. Uns, per legitimar el seu projecte separatista, com el cas d'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC). Altres, com el Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM) i la Confederació Nacional del Treball (CNT), per desacreditar la posició de l'URSS i dels seus suposats representants a la República –el Partit Comunista d'Espanya (PCE) i el Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), que tenien presència en el Govern de la República– en favor del model liberal democràtic per a la rereguarda catalana i per al conjunt de la República.

De fet, aquest doble component separatista i anticomunista es convertiria en la preocupació cabdal dels darrers mesos d'activitat consular a Catalunya.³⁹⁸ Les suposades maniobres polítiques del món anarquista i poumista contra PCE i PSUC s'uniren als suposats moviments d'ERC i Acció Catalana Republicana (ACR) per executar accions separatistes i por-

³⁹⁷ *Ibid.*, p. 260-261.

³⁹⁸ *Ibid.*, p. 289-293.

tar Catalunya cap al caos. Els temors al separatisme eren notables dins de l'aparell consular. Strajov denunciava ERC i ACR com organitzacions que havien traït la legalitat i la República espanyola. El motiu n'eren les suposades negociacions que alguns membres d'aquestes formacions estaven portant a terme amb representants franquistes per aconseguir una pau per separat per a Catalunya. Concretament, Strajov acusava els consellers d'Esquerra, Josep Maria Espanya i Bonaventura Gassol. Les converses s'haurien dut a terme en territori francès i, el que era pitjor, sense tenir el vistiplau de Companys. Strajov denunciava no només l'existència d'aquests moviments, sinó el fet que es tractava d'accions subterrànies fetes per una part del separatisme català sense acatar les ordres de la direcció. Les converses s'haurien dut a terme contra la voluntat d'un Companys que, tanmateix i sempre segons la visió consular, n'hauria tingut coneixement i les hauria desautoritzat. Això explicaria que Companys s'hagués plantejat renunciar al càrrec de president de la Generalitat, un rumor que circulava activament en els cercles polítics catalans del moment. Així, doncs, el secretari consular mostrava la preocupació per l'activisme d'un sector del separatisme català que quedava fora del control de la direcció. Això, de fet, era molt més greu que l'existència del moviment separatista. El consolat era conscient que no es podia evitar l'existència d'aquest moviment. Però allò que li exigia era que deixés d'actuar com una cinquena columna per als interessos de l'Estat republicà.

El cònsol Ovseenko al balcó de la seu diplomàtica en la portada del portaveu de l'independentisme català durant la Guerra Civil, el *Diari de Barcelona*, del 20 d'octubre de 1936. (Biblioteca de Catalunya).

Com veiem, l'única part positiva d'aquesta situació havia estat situada en el comportament de Companys, la qual cosa li ben valia el qualificatiu d'*el nostre amic*, un terme que, de fet, havia estat aplicat des del primer dia en la relació del president català amb els representants del consolat soviètic a Barcelona.³⁹⁹ El consolat valorava el fet que el president català s'havia desmarcat totalment de les suposades converses amb els representants franquistes. De fet, destacava que Companys havia convocat una roda de premsa per desmarcar-se públicament tant d'Espanya com de Gassol, tot remarcant que ni un ni l'altre havien actuat ni com a membres, ni com a representants, del Govern de la Generalitat. Aquesta actitud fou considerada pel consolat com una prova de fermesa envers el sector separatista que pretenia actuar unilateralment. El president català havia actuat de forma íntegra i havia mantingut intacte el seu honor polític, ja que la màxima autoritat política de l'autonomia catalana havia restat fidel a l'Estat republicà. De fet, Companys ho havia fet fins al punt de mostrar-se disposat a exiliar-se, abans que pactar una pau per separat entre Catalunya i els representants franquistes. Per al consolat es tractava de la millor notícia que es podia tenir sobre el separatisme català. Més encara quan Companys tancà aquest episodi reclamant la celebració d'una trobada institucional entre representats del Govern de la Generalitat, el Govern de la República i el president de la República, Manuel Azaña, per tal de reconduir les relacions que s'havien pogut enterbolir arran de l'episodi d'Espanya i Gassol.

Aquesta oposició al separatisme català havia estat, de fet, un denominador comú de la trajectòria consular des del seu primer dia de presència a Catalunya. Tanmateix, en el cas del cònsol general, Antonov-Ovseenko, i a diferència de les posicions exposades per Strajov –i assumides per l'ambaixada–, no hi havia cap dubte sobre el reconeixement nacional català, ni tampoc del maltractament que exercia el Govern de la República sobre Catalunya tant en l'àmbit nacional, com també militar, econòmic i polític. La franja compresa entre juliol de 1936 i l'estiu de 1937 es caracteritzà pel reconeixement consular de la realitat i especificitat de Catalunya com a nació, diferenciada de la resta del territori de l'Estat republicà espanyol. Catalunya era considerada una nació amb majúscules, amb una llengua, cultura, història i tradicions pròpies, diferenciades de la resta de territoris que conformaven la República

³⁹⁹ Puigsech, Josep. «El nostre amic Companys. La sintonia de la diplomàcia soviètica envers el president republicà». *Afers. Fulls de recerca i pensament*, n. 77, 2014, p. 195-215.

espanyola. Però això sí, es tractava d'un reconeixement sempre dins d'uns límits infranquejables: l'oposició al separatisme. La representació diplomàtica soviètica no estava disposada en cap moment a superar ni l'actual marc legal de la República, ni tampoc plantejar una modificació de l'actual estructura nacional de l'Estat republicà espanyol i, menys encara, unes modificacions de les fronteres que poguessin implicar la separació de Catalunya respecte de la resta d'Espanya.

Així es va evidenciar quan Antonov-Ovseenko es reuní amb Azaña i Companys el 21 d'octubre de 1936.⁴⁰⁰ El cònsol, partint del rebuig a les posicions separatistes, va transmetre a Azaña la llista de greuges

que Companys li havia fet arribar des de les seves primeres trobades al Palau de la Generalitat. Azaña els negà tots, del primer a l'últim. En canvi, allò que no va poder negar va ser l'existència d'un moviment separatista que estava guanyant força a Catalunya però, alhora, es mostrava convençut que mai assoliria suficient suport polític i social per poder executar un procés separatista. Aquesta llista de greuges no era cap novetat i, fins i tot, era anterior a la figura d'Antonov-Ovseenko. Ilià Ehrenburg, el primer representant extraoficial que les autoritats soviètiques enviaren a Catalunya probablement, i més específicament

Amb el trasllat del Govern Negrín a Barcelona, l'ambaixada soviètica ocuparia el lloc del consolat (Mútua universal). (© Memorial Democràtic de Catalunya).

«Entre juliol de 1936 i l'estiu de 1937 el consolat soviètic parlava de Catalunya com a nació diferenciada de la resta del territori de l'Estat republicà espanyol.»

⁴⁰⁰ Puigsech, J. «An intimate diplomatic view. The Spanish Civil War according to the personal diaries of the Soviet Consul Vladimir Antonov-Ovseenko». *International Journal of Iberian Studies*, vol. 29, n. 1, 2016, p. 32.

a una Barcelona que havia descrit anys abans, una vegada s'havia iniciat la Guerra Civil, fou el primer destinatari dels greuges del president Companys.⁴⁰¹ L'establiment de l'ambaixada soviètica a Madrid a finals d'agost de 1936 havia permès que els representants de Moscou a la República espanyola tinguessin notícies, encara que difuses, de la particular situació que es vivia a Catalunya després de l'inici de la Guerra Civil. I cap d'elles era positiva, ja que es tractava d'un territori de vital importància estratègica i econòmica de cara als interessos militars de la República. L'ambaixada es mostrava preocupada per l'hegemonia anarcosindicalista a la rereguarda catalana, l'existència d'un govern autonòmic a Catalunya –la Generalitat– que havia assumit les atribucions del Govern central i, a més, la complexa presència d'un factor nacional que qüestionava l'actual model d'unitat de l'Estat republicà espanyol.⁴⁰² Ehrenburg s'havia reunit amb Companys a mitjans de setembre de 1936 i el president català li havia presentat una llista de greuges, que Ehrenburg notificà a la direcció de l'NKID i aquesta al Buró Polític del Partit Comunista de l'URSS. La llista era ben clara: l'actitud centralista, autoritària i inflexible del Govern de la República envers els catalans generava un tracte insensible i de menyspreu cap a Catalunya. Aquesta última era tractada com una regió més de la República, quan no només disposava d'un Estatut d'autonomia, aprovat per les Corts de la República espanyola, sinó que l'enfonsament de l'Estat central republicà a Catalunya després de l'inici de la Guerra Civil havia provocat que assolís, de facto, l'estatus de república autònoma. Companys també denunciava la negativa del Govern de la República a cedir a la Generalitat la plena gestió dels centres educatius catalans quan la primera no tenia capacitat efectiva per incidir-hi; no enviar armes, avions i material de guerra per a Catalunya; ignorar o boicotejar les mesures econòmiques que proposava el Govern de la Generalitat per aconseguir finançament i gestió dels recursos disponibles a la rereguarda, així com adquirir-ne de nous a l'estranger; i, fins i tot, reticències a què una delegació diplomàtica soviètica pogués establir-se a Barcelona.⁴⁰³

Les posicions consulars respecte al separatisme català i els greuges que patia Catalunya eren molt més realistes que les d'Azaña, perquè es des-

401 Ehrenburg, I. *España república de trabajadores*. Barcelona: Crítica, 1976 [1932], p. 167-173.

402 Ehrenburg, I. *Gentes, años, vidas. Memorias*. Barcelona: Planeta, 1985, p. 189.

403 Puigsech, J. «Los pasos de la diplomacia soviética para establecer el consulado de la URSS en Barcelona». *Ayer*, n. 86, 2012, p. 187-194

lliuraven de la prepotència amb la qual es mirava Catalunya des de l'Estat central republicà i, al mateix temps, partia d'un bagatge propi en forma de guerra civil russa que entre 1918-1922 havia demostrat que sense el suport de les diferents nacionalitats d'un estat era inviable la victòria militar sobre l'enemic. El consolat soviètic, per tant, es mostrava molt més realista i pragmàtic que no pas el president de la República espanyola. Fruit d'ambdós factors considerava necessari dur a terme algun tipus de moviment per frenar la dinàmica ascendent que estava assolint el separatisme a Catalunya. Per això no dubtà a proposar la presència de representants oficials del Govern de la Generalitat dins de la representació institucional de la República espanyola en els afers exteriors. També reclamà que l'Estat central republicà afrontés un reconeixement de fons de la realitat nacional catalana.

«L'actitud centralista, autoritària i inflexible del Govern de la República envers els catalans generava un tracte insensible i de menyspreu cap a Catalunya.»

Antonov-Ovseenko, de fet, ja havia mogut fils en aquests sentit. Pocs dies abans s'havia entrevistat amb Nicolau Maria Rubió i Tudurí, el delegat de la Generalitat que el cònsol havia ajudat a acreditar-se davant la representació soviètica a la Societat de Nacions i que esperava que el Govern de la República inclogués com un dels membres de la delegació oficial del Govern de la República a la Societat de Nacions. Tant Rubió com el cònsol soviètic coincidien a l'hora de valorar que la República espanyola havia de reorientar la qüestió nacional en el cas català. Rubió era partidari d'aplicar una àmplia autonomia per a Catalunya, que exigia una superació de l'actual marc estatutari en el qual es trobava. De fet, Rubió plantejava aprofitar el context per traslladar la capital de la República de Madrid a València per iniciar la transformació de fons del model nacional de l'Estat republicà espanyol. La proposta quedà aquí. No hi hagué possibilitat de fer-la arribar més enllà per la negativa predisposició del Govern de la República.⁴⁰⁴

Aquesta sintonia consular envers la realitat nacional catalana, la voluntat de frenar la dinàmica ascendent del separatisme a Catalunya i la necessitat urgent de capgirar el menyspreu i la prepotència amb el qual l'Estat

404 Puigsech, J. *Falsa leyenda del Kremlin...* p. 111-112.

central republicà tractava Catalunya, portà el consolat a una nova trobada a finals de novembre de 1936 amb Azaña, a la qual ara s'hi afegí el president del Govern de la República, Francisco Largo Caballero.⁴⁰⁵ El consolat soviètic exigí a l'Estat central republicà un reconeixement real de la diversitat nacional de la República. L'acusava de no reconèixer Catalunya –i també el País Basc– com a epicentre de la qüestió nacional a la República espanyola. El motiu principal era la política centralista i regressiva que aplicava el Govern de la República, fruit de la visió de curt recorregut amb la qual figures com Azaña i Largo Caballero analitzaven la diversitat nacional. Un i altre ho fe-

«El consolat soviètic reclamà que el Govern republicà espanyol afrontés un reconeixement de fons de la realitat nacional catalana.»

ien des d'una mentalitat centralista i regressiva castellana, que es negava a valorar un possiblement augment del grau d'autonomia de les nacions històriques de l'Estat. El consolat, a més, argumentava que no havien estat els catalans els que havien potenciat el funcionament cada vegada més autònom de Catalunya, sinó que ho havia precipitat el context de la Guerra Civil i, amb ella, la feblesa que havia demostrat l'Estat central republicà a partir de juliol de 1936.

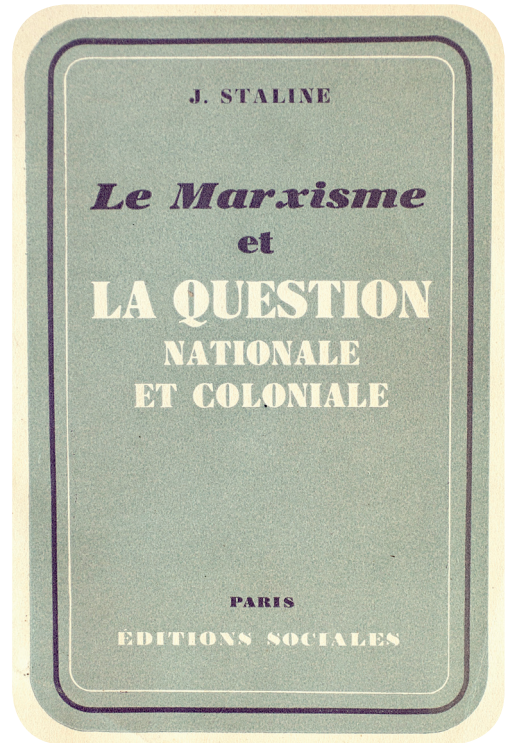
Aquest darrer s'havia vist superat per l'esclat de la Guerra Civil i el seu enfonsament havia forçat els territoris que tenien una configuració nacional pròpia, com el cas de Catalunya, a haver de buscar la seva pròpia supervivència de forma unilateral i en base a aquells elements que definien la seva configuració nacional perquè li permetien articular la gestió del seu territori, començant per la Generalitat de Catalunya. A més a més, aquesta praxis no implicava una actitud egoista de Catalunya envers la resta de la República. De fet, el cònsol considerava que era tot el contrari. Des del seu punt de vista, Catalunya contribuïa plenament a l'esforç militar de la República tant en quantitat de recursos militars i humans, com en la qualitat d'aquests. L'Estat central republicà, per la seva part, era qui incomplia els acords amb Catalunya i, especialment, amb el Govern de la Generalitat. No aportava les xifres acordades de finançament econòmic, ni dels subministres de matèries

⁴⁰⁵ Aquesta trobada amb Largo Caballero no havia estat la primera. N'hi havia hagut una d'anterior, el 4 de setembre de 1936, en la qual el consolat soviètic ja s'havia situat en una línia que enllaçaria amb la que ara comentem, tal com es pot seguir a Puigsech, J. «An intimate diplomatic view...», p. 26.

primeres per a les indústries catalanes, ni tampoc donava el tracte que es mereixien unes autoritats catalanes que estaven plenament implicades en l'esforç de guerra del conjunt de la República.

Així, doncs, des de l'òptica consular aquesta tendència s'havia de superar si es volia assolir l'equilibri intern de la República i, amb ell, generar una unitat d'esforços i sentiments en l'espai de la rereguarda republicana de cara a gestionar de forma coordinada i eficient els recursos per al front de batalla. Per aquest motiu plantejà un salt qualitatiu. El consolat reclamà un reconeixement real d'allò que suposava l'autonomia catalana i, fins i tot, ampliar-ne el contingut. Per això proposà la definició de la República com un Estat federal, seguint el model de l'URSS, ja que era considerat com el millor instrument possible per garantir el reconeixement real de l'autonomia per a Catalunya –atès que la variant autonòmica desenvolupada des de 1932 s'havia mostrat incapaç d'assolir-ho–, alhora que permetria millorar també el tracte econòmic i militar que es dispensava a Catalunya.

La proposta feta pel consolat no havia estat cap brindis al sol. El cònsol s'havia documentat àmpliament, repassant la història més recent del país, i no tenia cap dubte que el nacionalisme era indissociable de la història i el present de Catalunya. Antonov-Ovseenko estava convençut que un dels èxits més rellevants en clau nacional, encara que amb matisos, havia estat l'assoliment de l'Estatut d'autonomia. Però, alhora, detectà que aquest Estatut havia estat resultat d'una amputació parcial de l'Estatut de Núria i, per tant, Catalunya havia estat mutilada parcialment en les seves aspiracions na-

L'URSS i Stalin teoritzarien sobre el dret d'autodeterminació. Segons deia la Constitució soviètica, l'exercici d'aquell dret era possible. A la imatge, una edició francesa dels plantejaments del llavors dictador soviètic de 1949. (Col·lecció particular Arnau Gonzàlez i Vilalta).

cionals. El consolat estava convençut que els catalans es volien articular com un estat autònom dins de la República Federal Espanyola. Però la resposta de Madrid havia estat situar-los com una regió autònoma dins de la República espanyola. A més a més, els greuges no es quedaven només aquí. Els catalans també havien vist frustrades les seves aspiracions de control de l'aparell educatiu, judicial, social, militar i econòmic a Catalunya. I si a això s'hi sumaven els greuges que el Govern de la República executava sobre Catalunya des de l'inici de la Guerra Civil –i que Ehrenburg ja havia recollit–, el resultat final no podia ser cap altre que el descontentament envers l'Estat central republicà i, com a resultat final, l'augment de les posicions separatistes.⁴⁰⁶

Així, doncs, el consolat no només eren comprensiu, sinó també realista, envers els motius que provocaven el creixement de les tesis separatistes a Catalunya. De fet, situava en els sectors dirigits de Catalunya i la classe mitjana els eixos on es localitzava aquest augment i això, des del seu punt de vista, explicava els rumors segons els quals el president Companys estava plantejant proclamar Espanya com una república federal i Catalunya com un estat integrant de la mateixa. Ara bé, el consolat en cap moment es mostraria partidari del separatisme català, encara que aquest finalment no optés per la creació d'un estat independent sinó un estat integrat en el marc d'una federació espanyola. Primer, perquè així li havia estat comunicat des de la direcció de l'NKID, i per a Antonov-Ovseenko era impensable no acatar les ordres procedents de la jerarquia superior. Però, en segon lloc, i més important encara, perquè el mateix cònsol no era partidari del separatisme. En primera instància, per qüestions ideològiques, perquè la formació política del cònsol s'havia fet dins d'un món soviètic que es mostrava distant de les tesis separatistes. En segona instància, per pragmatisme, ja que en la situació actual de guerra civil una hipotètica Catalunya separada de la resta de la República estaria abocada de forma irremeiable al seu fracàs. La separació conduiria a configurar un nou estat profundament afeblit des del primer moment ja que no tindria suports internacionals i, a més, això afebliria també l'Estat republicà espanyol. Des del seu punt de vista, només un estat unit, gran i cohesionat estava en condicions d'assolir el reconeixement internacional en aquell context dels anys trenta i, a més, afrontar de forma efectiva la lluita contra les forces sublevades de cara a guanyar la Guerra Civil.

406 Puigsech, J. *Falsa leyenda del Kremlin...*, p. 148-154.

El consolat mostrava una amplitud de mires molt més oberta i flexible que la realitzada des de la presidència de la República o des del Govern republicà espanyol, però també des de la direcció de l'NKID. De fet, no fou cap sorpresa que Maxim Litvinov i Nikolai Krestinski, figures directives de l'NKID, ordenessin al consolat allunyar-se de les posicions maximalistes que proposava en favor de l'establiment d'una república federal per a la República espanyola. La direcció de l'NKID s'alineà al costat d'una República definida com un estat, en primer lloc, indivisible, i, en segona instància, sinònim de la nació castellana. Per tant, si des del consolat s'optava pel reconeixement d'altres nacions que no fossin la castellana, la direcció de l'NKID exigia que això havia de fer-se de forma difusa, ja que aquesta altra nació –Catalunya– no havia d'estar en condicions de modificar l'actual estructura nacional de la República espanyola ni qüestionar la unitat de l'Estat republicà espanyol. Aquesta notificació portaria el consolat a abandonar les tesis en favor d'un model federal per a la República espanyola. Tanmateix, no li impedirien seguir reconeixent Catalunya com a nació i, al mateix temps, exigir una millora substancial en el tracte que rebia per part de l'Estat central republicà.

«El consolat soviètic no només era comprensiu, sinó també realista, envers els motius que provocaven el creixement de les tesis separatistes a Catalunya.»

Reconstruïda la posició consular pel que fa a la situació catalana des de l'òptica nacional, el que cal analitzar és també el rerefons d'aquestes posicions. Primer, des del seu punt de partida, és a dir, quin era el coneixement soviètic que hi havia sobre l'existència de Catalunya com a territori i, derivat d'aquest, el coneixement que podien tenir de la realitat nacional catalana. En segon lloc, fins a quin punt el discurs de l'alliberament nacional que es defensava des del món soviètic era aplicat en el cas de Catalunya i, per altra banda, amb quins límits. I, finalment, fins a quin punt les necessitats de la política exterior de l'URSS condicionaven la posició consular envers Catalunya i la realitat nacional catalana.

El coneixement que des de l'URSS es tenia de Catalunya, i específicament de la realitat nacional catalana, era pràcticament inexistent quan començà la Guerra Civil. Després de la Revolució d'Octubre de 1917 i la configuració de la III Internacional com a instrument per exportar la revolu-

ció duta a terme a Rússia a la resta del món, els contactes del món soviètic amb Catalunya havien estat pràcticament inexistents. Andreu Nin, la figura catalana que amb més rellevància entrà en contacte amb el món soviètic i en passà a formar part com a membre directiu de la Internacional Sindical Roja, en cap moment es marcà com a prioritat difondre l'existència de Catalunya i la realitat nacional catalana entre els seus correligionaris.

Ramon Casanelles, a qui podríem considerar la segona figura catalana que ocupà càrrecs rellevants en el món soviètic, en aquest cas lligats a l'esfera del Partit Comunista d'Espanya i també a la seva regional catalana, seguí un comportament similar al de Nin. Posteriorment, viatgers a l'URSS des de mitjans dels anys vint i fins a inicis dels anys trenta, com Josep Pla, Eugeni Xammar, Jaume Pi i Sunyer, Ferran Valls i Taberner, Francesc Blasi o Carles Pi i

«L'NKID s'alineà al costat d'una República definida com un Estat, en primer lloc, indivisible i, en segona instància, sinònim de la nació castellana.»

Sunyer, tenien com a objectiu el coneixement de les transformacions de l'URSS i no pas la difusió de Catalunya i la qüestió nacional catalana. I si a tot això hi afegim la mentalitat centralista dels membres espanyols de la secció oficial de la III Internacional, les vies per difondre l'existència de Catalunya i la realitat nacional catalana eren pràcticament inexistents. De fet, només Francesc Macià trencaria aquest cercle. El seu viatge al país dels soviets el 1925 posaria sobre la taula

de la direcció de la III Internacional l'existència de Catalunya i la realitat nacional catalana. Però seria una illa enmig del desert. De fet, la III Internacional, tot i haver aprovat el finançament de la causa de Macià per derrocar la dictadura de Miguel Primo de Rivera, finalment no acabà executant aquesta decisió i el deixà abandonat a la seva sort.⁴⁰⁷ Així, doncs, quan l'octubre de 1936 el consolat soviètic mostrà empatia envers la realitat nacional catalana, alhora que reconeixia Catalunya com a nació, havia portat a terme un salt qualitatiu notable. Per part soviètica, l'existència de Catalunya i els seus particularismes nacionals només havien estat recollits per Ehrenburg el 1932 de manera extraordinàriament crítica i, posteriorment, una vegada ja iniciada la Guerra Civil, durant el mes de setembre de 1936.

⁴⁰⁷ Puigsech, J. *La Revolució Russa i Catalunya*. Vic: Eumo, 2017, p. 107-133 i 140-177.

La segona qüestió a valorar és la teorització soviètica sobre l'alliberament nacional. Es tractava d'una discursiva generada ja durant la Revolució d'Octubre de 1917 i passada posteriorment pel filtre de la III Internacional, que apostava per l'alliberament de les nacions oprimides. Tanmateix, quan els soviètics parlaven d'aquestes nacions ho feien en clau de nacions dels grans imperis europeus, dels quals esperaven que la lluita pel seu alliberament nacional anés unit a la lluita per l'alliberament social en forma de revolució comunista. Així, doncs, les nacions minoritàries d'estats europeus que no eren imperis i que tenien les seves fronteres consolidades, com era el cas català dins d'Espanya, no formaven part d'aquest projecte. A més a més, no s'ha d'oblidar que si la qüestió nacional catalana havia tingut alguna referència en el món soviètic, ho havia estat des d'una vessant ben poc favorable per al reconeixement dels seus interessos nacionals. Per una banda, el liberalisme que representava Macià es trobava ben allunyat del projecte polític comunista. I, per l'altra, les diferents organitzacions regionals catalanes de l'esfera de la III Internacional havien donat més problemes que beneficis a la configuració del moviment comunista a Espanya, com el cas de la Federació Comunista Catalano-Balear o la creació del Partit Comunista de Catalunya. La primera, constituïa el millor exemple possible de com allò que des del món soviètic era considerat una simple federació regional de la secció espanyola de la III Internacional, esdevenia una formació que trencava orgànicament amb el PCE. O, en el cas de la segona, com es gestava una formació comunista al marge de l'esfera de la III Internacional, però que es reivindicava com a filla de la Revolució d'Octubre.⁴⁰⁸ Per tant, resulta comprensible que des de les files consulars existissin sòlides reticències per situar la realitat nacional catalana en l'estatus d'una nació oprimida que havia de dur a terme el seu alliberament nacional. Ni el corpus teòric de la III Internacional i el model soviètic, ni l'experiència viscuda amb les organitzacions polítiques comunistes catalanes, afavorien que el consolat pogués situar Catalunya en l'estatus d'una nació oprimida.

Un altre aspecte que també cal valorar són els efectes de la política exterior soviètica sobre la situació catalana. La Política de Seguretat Col·lectiva definia la política exterior soviètica de la dècada dels anys trenta del segle passat. Aquesta es caracteritzava per la voluntat d'assolir un acord amb les

408 *Ibíd.*, p. 126-127 i 181-188.

Al llarg de les dècades posteriors a la mort de Iòsif Stalin el 1953, el món s'ha preguntat de manera innocent i angoixada com milions de comunistes d'arreu seguien cegament aquella figura. La clau, com en tot moviment de masses, esdevé creure's que qui es declarava stalinista ho era amb sinceritat i pensant que era el millor per a la humanitat. (Antonio Campoy).

potències liberals europees, fonamentalment el Regne Unit i França, de cara a teixir una aliança antifeixista a Europa. L'aliança hauria d'evitar l'expansió del feixisme a Europa i, amb això, evitar un augment de les possibilitats d'atac territorial dels països feixistes sobre l'URSS, com a principal enemic ideològic del feixisme. La manera per intentar aconseguir aquest acord passava per la defensa del model liberal democràtic en aquells estats europeus que disposessin d'aquell model polític o, dit d'una altra manera, el compromís soviètic a evitar el desenvolupament d'un model comunista en aquells estats europeus que disposessin d'un model liberal democràtic.⁴⁰⁹ La República espanyola formava part, precisament, d'aquest grup d'estats europeus. I Catalunya, com a regió autònoma espanyola, era un dels seus components. Així, doncs, les opcions per a què la diplomàcia soviètica a Catalunya, com a primera representant de la política exterior soviètica, apostés per una desestabilització de les fronteres polítiques de la República espanyola en benefici d'una hipotètica configuració d'una Catalunya independent, eren inexistents. Això era antagònic amb la lògica de la Política de Seguretat Col·lectiva i la mateixa praxi que els soviètics estaven desenvolupant sobre la República, primer a través de la seva ambaixada a Madrid –i posteriorment València– i, com seria d'esperar, tampoc a través de la seva delegació consular a Barcelona. La praxi del cònsol a les terres catalanes seria molt explícita en aquest sentit: ple suport al Govern de la Generalitat com a legítima autoritat de l'Estat republicà, considerant-la baluard del poder institucional i de la defensa del model liberal democràtic de la República; així com suport incondicional al restabliment d'unes relacions cordials entre Madrid/València i Barcelona o, dit d'una altra manera, entre el Govern de la Generalitat i el Govern de la República de cara a consolidar l'estabilitat política de la rereguarda republicana en base als valors liberals democràtics amb els quals havia nascut la República espanyola i

⁴⁰⁹ Donaldson, R., i Noguee, J. L. *The Foreign Policy of Russia. Changing systems, enduring interests.* Nova York/Londres: M. E. Sharpe, 2005, p. 37-74.

amb els quals s'havia desenvolupat aquest estat de l'extrem occidental europeu.⁴¹⁰ Així, doncs, no seria cap sorpresa que la delegació consular soviètica a Barcelona es distanciés de qualsevol aproximació a les tesis separatistes, per petita que fos. Fer-ho implicaria contradir la Política de Seguretat Col·lectiva. Només la imatge d'una hipotètica Catalunya independent, i que podria ser acusada pel Regne Unit i França d'estar sota control soviètic, generava unes reticències absolutes a les files soviètiques.

Finalment, un darrer element cal ser tingut en compte. Antonov-Ovseenko, ciutadà soviètic però de nacionalitat ucraïnesa, era un figura que potencialment havia de tenir una gran empatia i sintonia envers la realitat nacional catalana. Al cap i a la fi es tractava d'un membre d'una minoria nacional –la ucraïnesa– que formava part d'un gran estat soviètic –identificat, de facto, amb la nació russa–. Això explicaria, certament, com captà des del primer moment que Catalunya era quelcom diferent de la resta de la República. No només per la seva llengua pròpia i d'ús massiu entre la població, sinó també per la seva autonomia política, pel seu particular joc i presència de forces polítiques i sindicals, a banda de disposar d'un govern propi i, un detall gens menor, la seva història pròpia i la proximitat amb la frontera francesa, que li conferia un toc europeïtzant ben particular. De fet, no

Un segon intent de resoldre les tensions nacionalistes, religioses i lingüístiques en un marc socialista com seria la Iugoslàvia de Tito, també fracassaria a partir de 1990. A la imatge, les banderes assignades a cada república i província autònoma de la federació en una guia de finals dels anys setanta. (Col·lecció particular Arnau González i Vilalta).

⁴¹⁰ Puigsech, J. «An intimate diplomatic view...», p. 33.

hem d'oblidar que Antonov-Ovseenko aprengué català i l'utilitzà en algunes intervencions públiques. Òbviament es tractava d'una operació de propaganda política, tant per part del Govern de la Generalitat, com per part del cònsol.⁴¹¹ Però, a tall d'exemple, es pot comparar amb el fet que Marcel Rosenberg, l'ambaixador soviètic a Madrid, ni tan sols parlava castellà ni en cap moment mostrà interès per aprendre aquella llengua. Antonov-Ovseenko, en canvi, sí que ho feu amb el català. Una constatació que el cònsol havia entès la importància de la llengua catalana en la configuració de la realitat nacional catalana.

«No seria cap sorpresa que la delegació consular soviètica a Barcelona es distanciés de qualsevol aproximació a les tesis separatistes.»

En tot cas, i anant més enllà, també és cert que la ciutadania soviètica i la nacionalitat ucraïnesa del cònsol, alhora, jugaven en contra de postures maximalistes, com la separatista. La russificació que històricament havia rebut Ucraïna durant l'època tsarista havia diluït profundament les particularitats nacionals

ucraïneses. La Revolució d'Octubre i la posterior configuració de l'Estat soviètic havien ajudat a recuperar parcialment elements d'identitat ucraïnesa però, al mateix temps, ho havien fet marcant clarament les línies vermelles. La possibilitat d'accedir a una separació de l'estat del qual formaven part n'era el principal. La lògica que s'articulava sota el discurs de l'alliberament social que desenvolupava l'URSS era que, automàticament, implicava també l'alliberament nacional. I, per tant, si una anava unida amb l'altra, quina necessitat hi podia haver d'assolir la separació? El cas finlandès havia estat l'únic dels antics territoris de l'Imperi tsarista que havia exercit/li havien deixat exercir el dret d'autodeterminació defensat pels bolxevics.⁴¹² Així, doncs, l'imaginari d'Antonov-Ovseenko era el que era: una aposta pel reconeixement de la diversitat nacional en la configuració de cada estat, però amb uns límits infranquejables com eren els del separatisme. Un esquema que, com hem vist, aplicà en el cas de Catalunya.

En definitiva, i vista la posició consular envers la qüestió nacional catalana, resulten inversemblants afirmacions com les que realitzà el Comissari de

⁴¹¹ Miravittles, J. *Més gent que he conegut*. Barcelona: Destino, 1981, p. 196.

⁴¹² Service, R. *Historia de Rusia en el siglo XX*. Barcelona: Crítica, 2000, p. 36-38 i 94-137.

Propaganda de la Generalitat de Catalunya, Jaume Miravittles, quan afirmà que l'establiment del consolat soviètic a la capital catalana havia tingut com a objectiu atreure, combatre o neutralitzar les forces polítiques nacionalistes, amb ERC al capdavant.⁴¹³ L'aposta consular entre octubre de 1936 i juliol de 1937 anà unida al reconeixement de Catalunya com a nació i, a més, amb el reconeixement del maltractament que patia per part de l'Estat central republicà. Es tractava, doncs, d'un salt rellevant des de l'òptica soviètica si tenim present quin era el coneixement previ que els soviètics tenien sobre Catalunya i, per extensió, de la seva realitat nacional abans de l'inici de la Guerra Civil; si tenim present quina era la lògica de fons del discurs soviètic en favor de l'alliberament de les nacions oprimides i com Catalunya no formava part d'elles; i si valorem, també, quins eren els interessos de la Política de Seguretat Col·lectiva, que en cap cas passaven per una aposta en favor d'una Catalunya independent. Ara bé, és igualment cert que a partir de juliol de 1937 i, especialment, setembre de 1937 aquesta dinàmica s'anà esmorteint per acabar essent definitivament engolida per una visió centralista i estatalista, que diluí l'especificitat amb la qual Catalunya havia estat reconeguda anteriorment. Certament, les posicions consulars fins l'estiu de 1937 havien estat resultat d'una barreja de pragmatisme i identificació sincera envers la realitat catalana i havien recollit una situació que, per altra banda, sembla que no han estat exclusives ni dels anys de la Guerra Civil, ni molt menys de la visió desenvolupada pels soviètics amb relació a la situació nacional de Catalunya. Sense cap mena de dubte, Catalunya havia estat una nació particular per als soviètics. Ben particular, de fet. La trajectòria que hem vist, amb el punt d'inflexió entre l'estiu i la tardor de 1937, n'havia estat la prova més evident.

«L'aposta consular entre 1936 i 1937 anà unida al reconeixement de Catalunya com a nació i al reconeixement del maltractament que patia per part de l'Estat central republicà.»

413 Miravittles, J. *Episodis de la Guerra Civil Espanyola*. Barcelona: Pòrtic, 1972, p. 196.